… akkor most kinek a nyelvrokona a magyar?

Prószéky Gábor

MorphoLogic
http://www.morphologic.hu

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Információs Technológiai és Bionikai Kar
http://www.itk.ppke.hu

Tartalom

- A nyelvek rokonsága és az ősnyelvek
- A történeti-összehasonlító nyelvészet alapjai
- Mit bizonyít az ősi szókincs?
- Bizonyítékok a hangtan, az alaktan és a mondatszerkezetek területéről
- Kik a magyarok?
- A műkedvelő nyelvészet (ism)érvei
- Hol és hogyan szokás támadni a hivatalos véleményeket?

A nyelvek rokonsága és az „ősnyelvek”

- A nyelvek rokonsága **nem** jelent antropológiai, genetikai rokonságot
- Jelen ismereteink (Rédei 2003): az egyes nyelvcsaládok elődei kapcsolatban álltak egymással, sok tízezer évig egyfajta nyelvi szövetségek tagjaként élhettek
- Az „ősnyelvek” (uráli, indoeurópai, török stb.) 10-15000 éve a törzsi nyelvek összeolvadása révén születtek
- Paleontológia, paleobiológia, paleolingvisztika
- Minél messzebbre megyünk vissza az időben, annál kevesebb a kézzelfogható nyelvi adat, ui. a tárgyak, a szokások és a hiedelmek gyorsan vándorolnak a népek között; a csontok meg a tárgyak pedig nem beszélnek
- Egy feltételezett nyelvcsalád leszármazottainak egységes elvek alapján rekonstruálható szókincséből az ősnép gazdasági viszonyaira vagy az őshaza állat- és növényvilágára lehet következtetni
  → ha megerősítik más tudományok (pl. a történettudomány vagy a biológia), lehet továbbmenni – ha nem, marad hipotézis

Az összehasonlító nyelvészet alapjai

- Sajnovics János magyar jezsuita matematikus és csillagász: *Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse* (1770)

JOANNIS SAJNOVICS, S. J.
ENGARI TORDASIENSIS
E COMITATU ALBA-REGALENSI
DEMONSTRATIO.
IDIOMA
UNGARORUM
ET
LAPPONUM
IDEM ESSE.
REGIÆ SCIENTIARUM SOCIETATI DANICÆ
PRÆLECTA, ET TYPIS EXCUSA HAFNIÆ
ANNO MDCCLXX.

AFFINITAS
LINGVAE HVNGARICAE
CVM
LINGVIS FENNICAE ORIGINIS
GRAMMATICE DEMONSTRATA.
ET
VOCABVLARIA
SÁMVELE GYARMATHI
GOTTINGAE

- Gyarmathi Sámuel erdélyi orvosdoktor és a Göttingai Tudós Társaság levelező tagja, valamint a Természetbúvárok Jénai Társaságának tagja: *Affinitas Lingvae Hvngaricae cvm Lingvis Fennicae Originis Grammatice Demonstrata* (1799)

A történeti-összehasonlító nyelvészet

- Kritériumai:
  (1) közös szavak az alapszókincsben
  (2) az ősinek tekintett szavakban rendszerszerű hangmegfelelések
  (3) a közös előzményből levezethető egyezések az alaktanban és a mondattanban

- Nem zárnak ki minden kétséget:
  (1) nagyon régen bomlott fel az „alapnyelv”
  (2) a hangzóalak-rekonstrukció mindig bizonytalan
  (3) ma is vannak különbségek (=nyelvjárások)
  (4) szomszédsági, areális hatások
  (5) újabb ismeretek megjelenése

Nem magyarral kapcsolatos példák

- latin ct > olasz tt, spanyol ch, portugál it, francia it, román pt
- latin pt > olasz tt, spanyol t, portugál t, francia t, román pt

	kl. latin	kk.latin	olasz	spanyol	portugál	francia	román
nyolc	octo	octo	otto	ocho	oito	huit	opt
éj	nox/noctis	nocte	notte	noche	noite	nuit	noapte
tej	lac/lactis	lacte	latte	leche	leite	lait	lapte
hét	septem	septem	sette	siete	sete	set>sept	şapte

- indoeurópai p > germán f

	görög	latin	gót	német	holland	angol	svéd
apa	patér	pater	fadar	Vater	vader	father	fader
hal		piscis	fisks	fisch	vis	fish	fisk

- ősszláv or, ol >

	ősszláv	orosz	horvát	lengyel	cseh
város	gordu	gorod	grád	gród	hrad
arany	zolto	zóloto	zláto	złoto	zlato

Magyarral kapcsolatos példák

- Szabály:
  (1) FU/U szókezdő [*k]+[magas mgh] > magyar [k]
  (2) FU/U szókezdő [*k]+[mély mgh] > magyar [h]
- Példák:
  (1) finnugor *käre > finn: kerjä (koldul) / magyar: kér
  finnugor *kere > finn: keri / magyar: kérëg
  (2) uráli *kola > finn: kuole / magyar: hal(doklik)
  uráli *kala > finn: kala / magyar: hal
  uráli *kota > finn: kota / magyar: ház (!)
  finnugor *käte > finn: käsi / magyar: kéz
- Szabály:
  szókezdő [*p] a FU/U alapnyelvben > magyar [f] vagy [b]
- Példák:
  (1) finnugor *pilwe > finn: pilvi / magyar: felhő
  uráli *pesä > finn: pesä / magyar: fészëk
  (2) finnugor *päl3 > votják: pol / zürjén: pels / magyar: bél
  uráli *per3 > osztják: per / magyar: bőr

Magyarral kapcsolatos későbbi példák

- Szabály: a finnugor nyelvek az indoeurópai (latin, szláv, német, svéd stb.) nyelvekből átvett szókezdő mássalhangzó-torlódást feloldják
- Példák:

latin: schola > magyar: iskola	svéd: skola > finn: koulu
latin: planta > magyar: palánta	svéd: planta > finn: lanttu
ószláv: kristu > magyar: kereszt	óorosz: kristu > finn: risti
ószláv: stolu > magyar: asztal	svéd: stol > finn: tuoli
ószláv: svobodi > magyar: szabad	orosz: svoboda > finn: vapaa
horvát: unuk > magyar: unoka	orosz: vnuk > finn: vunukka
ófelnémet: stuba > magyar: szoba	germán: stuba > finn: tupa
k.felnémet: snur > magyar: zsinór	óskand. snora > finn: nuora

- Nagy a csábítás néhány hangegyezés alapján ál-etimológiákat gyártani
- Példák:
  magyar: ház (< finnugor kota) – német: Haus / olasz: casa
  magyar: pata (< szláv päta) – finn: pata (fazék)

Honnan is valók az ősi szavaink?

- Életföldrajz (paleontológia): közös uráli állatnevek (pl. méh, sün) és a növénynevek, pl. a tajga fái: luc-, cirbolya-, jegenye- és vörösfenyő; de a nyár-, nyír-, fűzfa nem bizonyít
- Hajdú Péter (1987): ez a Kr.e. 6–4 évezredben, a Nyugat-Szibéria, az Ob alsó és középső folyása és az Urál közötti részen, majd Kr.e. 4000 körül a szamojéd és a finnugor nyelvek elváltak, és a Kr.e. 3. évezred végéig tart a finnugor korszak
- Veres Péter (1991): a szibériai tajga és az európai lombos erdő találkozási környezetében (ui. a szil átnyúlt az Urálon túlra, és a hárs valamint a méh Nyugat-Szibériában is honos volt), ahol eleink Kr.e. 2500 körül áttérhettek a termelő gazdálkodásra – csakhogy ezek a leletek utalhatnak az itt élt irániakra is (ui. a földmunka szerszámai hiányoznak a finnugor szókincsből)
- László Gyula (1981): inkább Közép-Lengyelországtól Keletre, mert a nyír- és a fenyőfélék jellemzőek, a lombos erdők fái és a tajganyövények nevei nem

A nyelvek közös elemei nemcsak a szavak

- Közös, ősi eredetű szókincs: névmások, egyszerű számok, testrészek neve, rokonságnevek, a természet tárgyai és jelenségei, állat- és növényfajok, ásványok, használati eszközök, elemi cselekvések, tulajdonságok, mennyiségek
- Pl. a magyar ősi szavai:
  703 tőszót ismerünk,
  ebből 419 finnugor tő,
  további 284 uráli
- Szabályos hangmegfelelések rendszere
  (mgh-rendszer, msh-rendszer)
- A nyelvtani rendszer hasonlóságai:
  toldalékrendszer,
  grammatikai szerkezetek (pl. mondatrészek sorrendje)
- A nyelvészet segédtudományainak (pl. régészet, antropológia, néprajz) bizonyítékai

Grammatikaszerkezeti hasonlóságok

- Mondatszerkezet: SOV
- Szószerkezet: a jelző minden uráli nyelvben megelőzi a jelzett szót és nincs egyeztetve
- Számnevek után egyes szám
- Számos ás hasonló nyelvtani esetek, ahol a Nom, az Acc és a Gen +/- határozottsága számít
- Nagy számú toldalék használata (agglutináció)
- Nincs nyelvtani nem
- Számjelek és birtokos személyjelek rendszere
- Nincs birtoklást jelentő ige
- Két idő: jelen és múlt
- Három mód: kijelentő, felszólító és óhajtó
- Igeragozás: +/- határozottság jelölése

A magyar msh-k viszonya a feltételezett ősnyelvéhez

- A magyar, vogul, osztják, zürjén, votják, cseremisz, mordvin, finn, inkeri, karjalai, vepsze, vót, észt, lív és lapp nyelvekből szisztematikusan rekonstruálható egy közös msh-rendszer
- Gemináták és kettős msh-kapcsolatok csak szó belsejében voltak
- Szóeleji változások:
  p>f (fa, fészek),
  č>s (savanyú, sovány), ć>cs (csomó),
  s (süly), ś>sz (száj, szív),
  w>v (vaj, víz, öt) stb.
- Szóbelseji változások:
  t>z (fazék), č>s,gy (kés, fogy),
  ć>cs,s,sz,gy (vöcsök, ős, keszeg, hëgy)
- A nazálisak egyszerű zöngéssé válnak:
  mp>b (hab), mt>d (ad), nt>d (had), ŋk>g (dug), ńć>gy (agyar)
- A msh-kapcsolatok egyszerűsödnek:
  lk>l (halad), kt>t (két, kettő, fut), tk>t (köt), śk>s (mos)
- Szóeleji zöngésülés:
  p>b (bőr, bog), t>d (daru, dug), ś>sz>z (zaj)

A magyar mgh-k viszonya a feltételezett ősnyelvéhez

- Kétféle finnugor mgh-rendszer:
  a rövid fonémákból álló és
  a középső és felső nyelvállásúaknál rövidet/hosszút megkülönböztető (későbbi)
- Az ősmagyar hosszú mgh-k nem finnugor-koriak, hanem
  zárhang-vokalizálódás (p>w, k>ɣ, m>w, ŋ>ɣ),
  mgh-összeolvadás és
  j-s diftongusok egyszerűsítése hozta őket létre
- Mai magyar: az ómagyar/középmagyar ismert változásaival alakult ki:
  nyíltabbá válás,
  labializáció,
  nyúlás
- A szóvégi mgh-k az ómagyar korban megrövidülnek
  (ɣázá>háza, mundá>mondá>monda, álmá>alma)
- A nem-első szótagi mgh-k (a, ä, e) az ősmagyar korban
  felső nyelvállásúakká váltak, redukálódtak és lekoptak, de
  toldalékoláskor még megvannak (házak, késëk,várok)
- A hangsúly mindenhol az első szótagon van a finnugor nyelvekben

Az uráli kapcsolatok időrendje

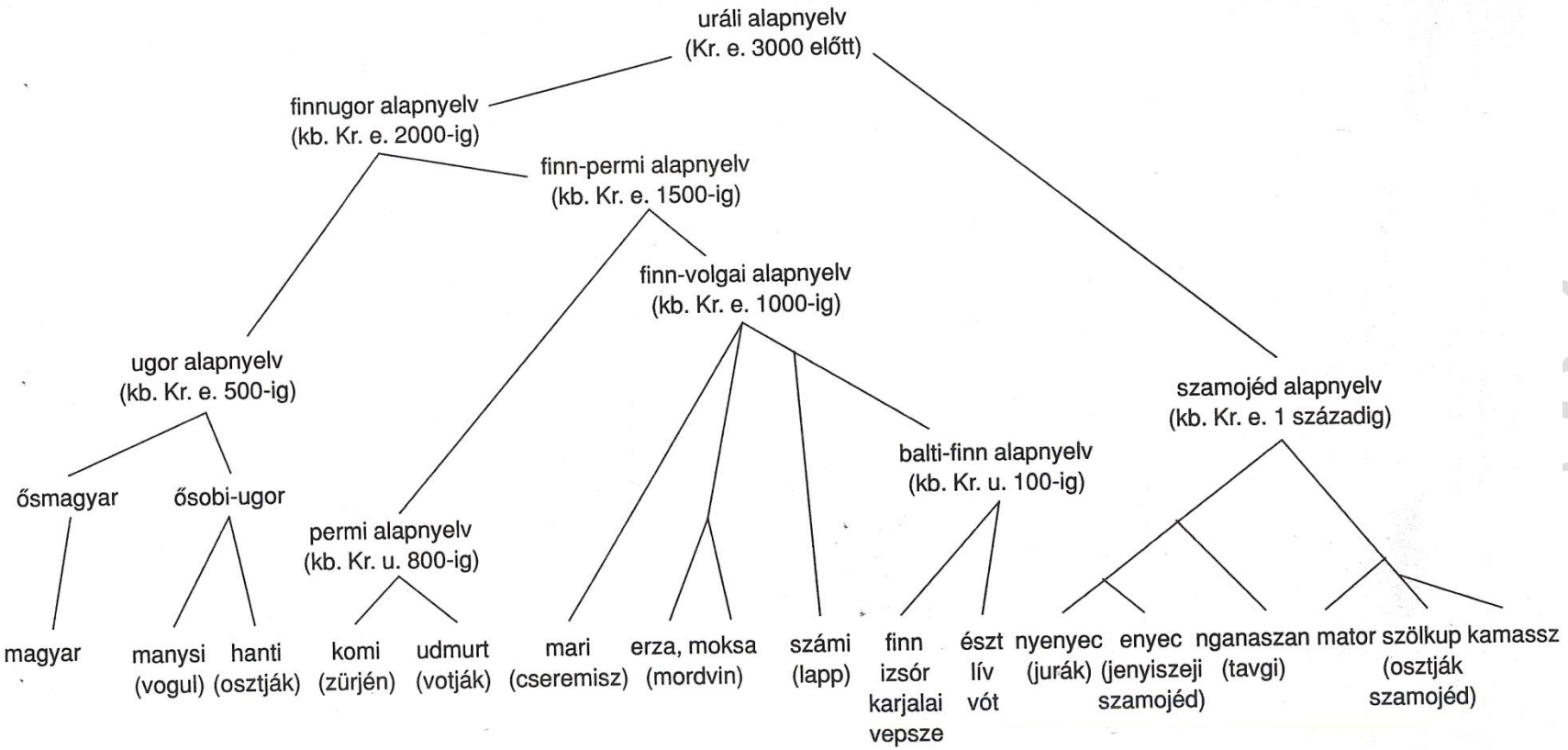

Az uráli anyanyelvűek a mai Oroszországban

	Anyanyelvét használja 1989	Anyanyelvét használja 2002**		Oroszul beszél 2002	
	(%)*	fő	(%)	fő	(%)
mordvin	67,1	568 141	58,1	969 589	99,2
mari	80,8	464 341	68,4	659 517	97,1
udmurt	69,6	429 411	67,0	628 336	98,2
komi	70,3	kb. 290 000	kb. 67,0	426 517	98,2
karél	47,8	kb. 46 000	kb. 50,0	93 184	99,8
nyenyec	77,1	kb. 31 000	kb. 75,0	36 695	88,89
hanti	60,5	kb. 13 500	kb. 47	27 900	97,2
manysi	37,1	kb. 2 700	kb. 23,6	11 332	99,1
vepsze	50,8	kb. 5 700	kb. 69	8 235	99,9
szölkup	47,6	kb. 1 600	kb. 38	4 200	98,8
nganaszan	83,2	kb. 500	kb. 60	825	98,9
izsór	36,8	kb. 300	kb. 92	323	98,7
enyec	45,4	kb. 100	kb. 42	231	97,4

*Az 1989. évi százalékarányok forrása: Finnugor Kalauz (szerk. Csepregi Márta)

Uráli és altáji

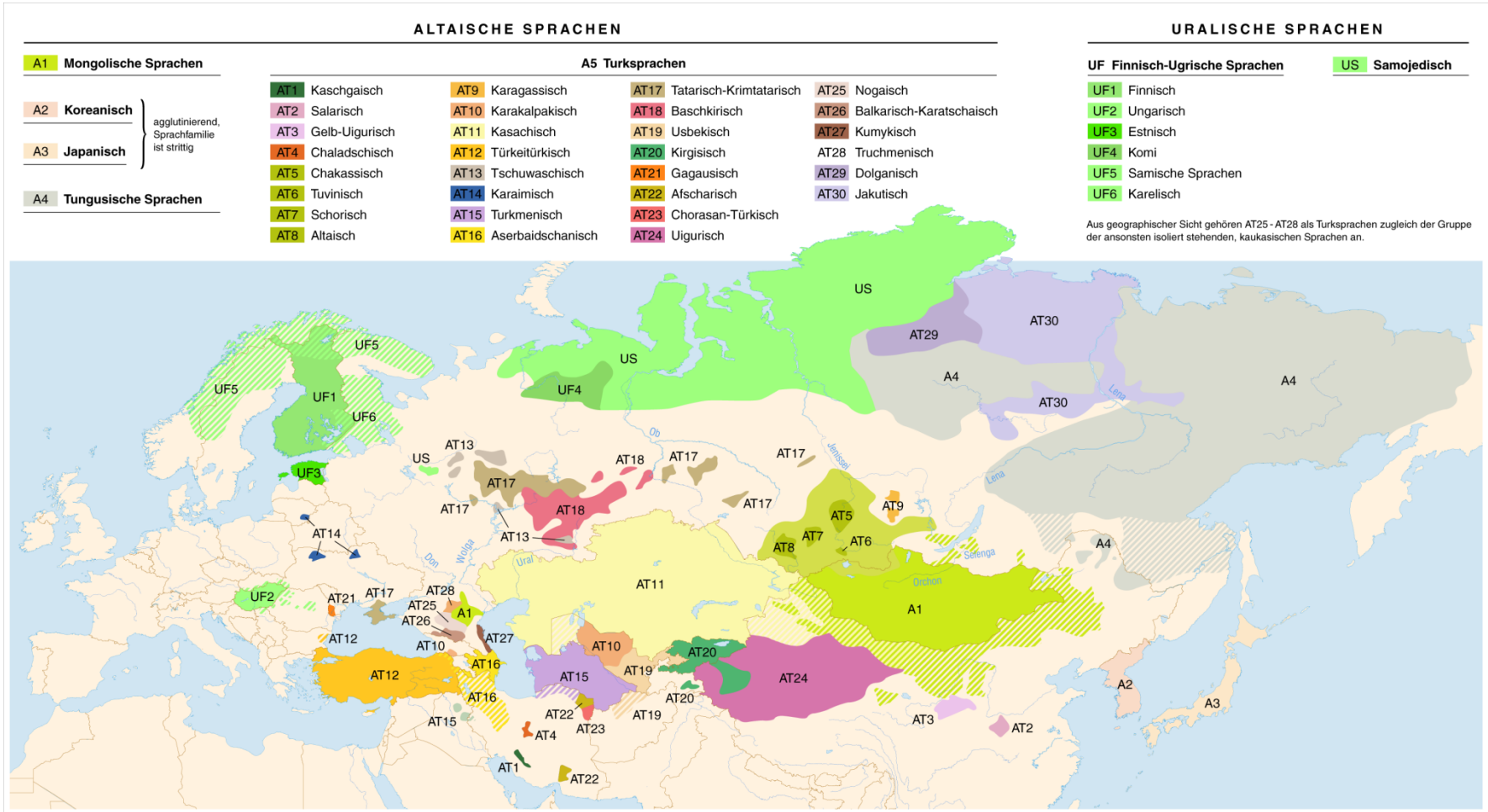

Útunk idáig

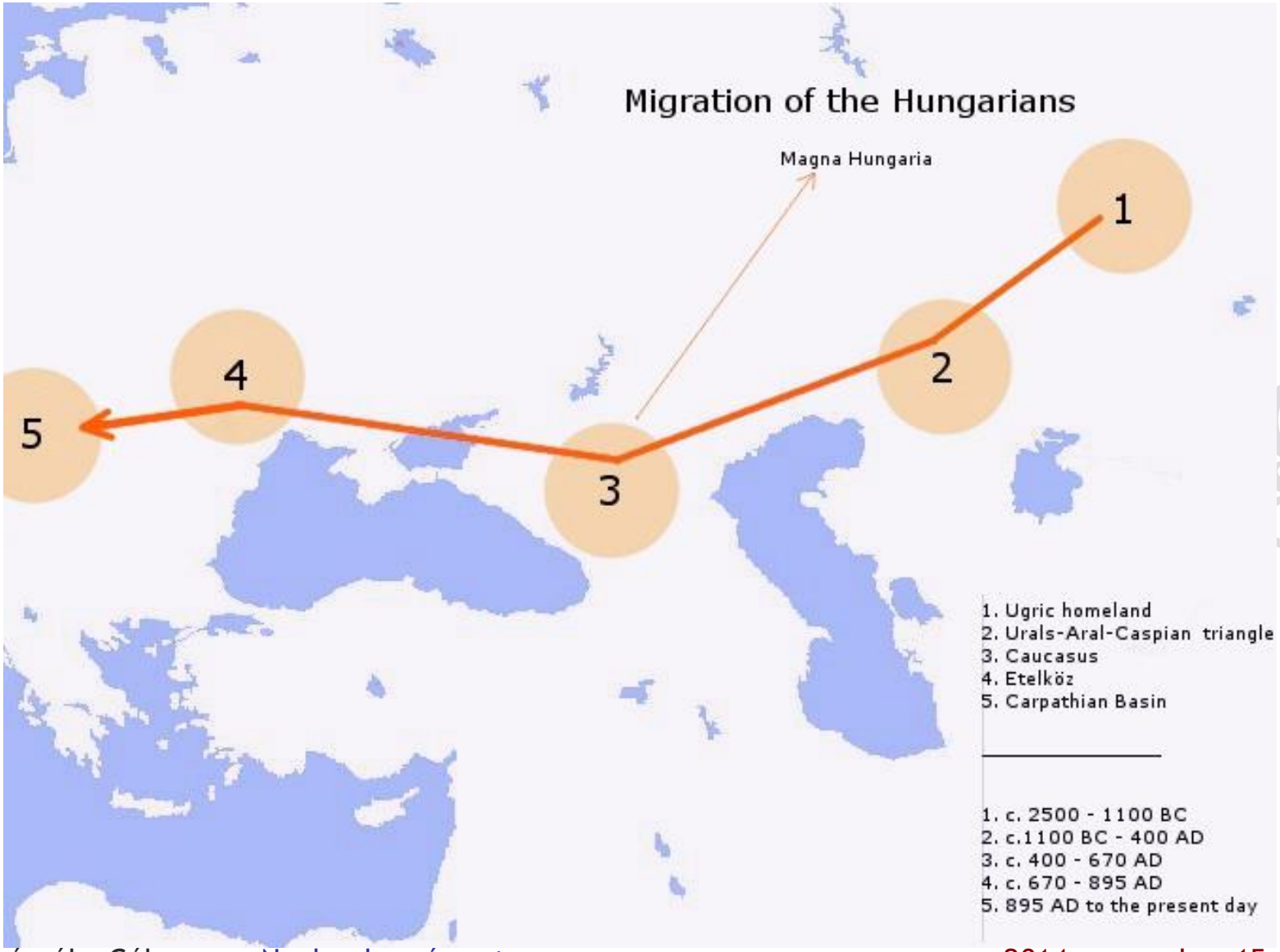
Migration of the Hungarians
Magna Hungaria
1
2
3
4
5
1. Ugric homeland
2. Urals-Aral-Caspian triangle
3. Caucasus
4. Etelköz
5. Carpathian Basin
1. c. 2500 - 1100 BC
2. c.1100 BC - 400 AD
3. c. 400 - 670 AD
4. c. 670 - 895 AD
5. 895 AD to the present day

Háttérkép a magyar (nyelvű) nép „eredetéről”

- Kr.e. 1000-500: az Urál nyugati felén a Volga-Káma vidékén fekvő őshazában voltak török népek is
- A Magna Hungaria a Kámától délre volt, a Volga-parti Baskíria területén, ahol még több török (onogur) hatás jelentkezhetett (*harang*, *hattyú*, *hód*, *homok*, *szó*), és megjelennek az állattenyésztés és a földművelés első szavai
- Az onogurok a kódexek szerint Kr.u. 463-ban indultak el Kelet-Európa felé; a Kaukázustól északra 567-től kazár fennhatóság alatt éltek, majd 630-ban a Kubán folyó melletti bolgárok fellázadtak az avarok ellen, és létrehozták a kubáni Bolgár Birodalmat, de 650-ben a kazárok leverték őket
- A Kr.u.8.sz.-ban a Kazár Kaganátus vezetői zsidó hitre tértek – a kazáriai ellenállókkal együtt az ott élő magyarság is lázadt, és (lehet, hogy épp ennek következtében?) 830 körül önállósodtak
- 7 törzs önállósult + nyolcadikként a kabarok (=lázadók, akik a 3 levert – káliz, alán és bolgár-török – törzsből jöttek)

Ugorok vagy törökök a magyarok?

- A XIX. sz. ugor-török háborúja
- Hunfalvy
- Budenz: arra mutatott rá, hogy a magyarnak a finnugor, ill. a török nyelvekkel mutatott hasonlóságai, párhuzamai más természetűek: a finnugor nyelvek esetében a rokonság, a török nyelvek esetében az érintkezés következményei, amiből az is következik, hogy a finnugor nyelvekkel való kapcsolat régebbi
- Vámbéry
- Trefort
- Czuczor és Fogarasi

A „műkedvelő” nyelvészet (ism)érvei

- A tudományban az alábbi három eset jöhet szóba:
  1. bizonyított tény
  2. teljes lehetőség
  3. üres lehetőség
- A műkedvelő nyelvészeti nézetek: üres lehetőségek
- Gyakorlatilag csak a szavak szintjén
- Nem építenek hangmegfelelési törvényszerűségre (sőt, sokszor csak betűkkel dolgoznak hangok helyett!)
- A téves nézeteket nem cáfolják (pl. a többi hasonlót)
- Nyelven kívüli sztereotípiák használata (Habsburgok, Bach-korszak, „halzsíros”, szovjet rendszer, nem magyar akadémia, a finnugristák idegen származásúak, …)

Hol és hogyan szokás támadni? (pl. Marácz 1995)

- *„A finnugor elmélet bebizonyítása csak szavak alapján történt kísérlet. […] Mikor finnugor nyelvrokonságról beszélünk, akkor főleg lexikai párhuzamokról van szó.”*
- *A finnugor elmélet aluldeterminál, azaz nem lehet olyan lexikai párhuzamokat izolálni, amelyek csak a finnugor nyelvekre érvényesek és más eurázsiai nyelvekre nem, mint például az altáji nyelvekre”*
- *„A finnugor hangtörvények levezetése nem áll szilárd alapokon. Az indogermanisztika, ahonnan eredetileg a hangtörvény-koncepció származik, már feladta a hangtörvényekkel való nyelvészkedést.”*
- *„Az ún. finnugor alapnyelv rekonstrukciója önkényes. A vogul szógyökökről feltételezik, hogy azok az eredeti uráli/finnugor alapszókincset tükrözik. Emellett azonban nem szólnak nyelvészeti érvek.”*
- *„Az MTA állítólagos 1000 finnugor szógyöke gátlástalan túlzás. Emellett nem mindegyik alapnyelvbeli szógyök fordul elő az összes finnugor nyelvben. […] A finn nyelv finnugor nyelvrokonsága helyett a finn nyelvészek a finn-ógermán vonalat kutatják.”*

Hol és hogyan szokás támadni? [2]

- *„A finnugor nyelvről egyáltalán nem léteznek írott források. Így a finnugor alapszókincset nem lehet dokumentálni, sem az ún. hangtörvényeket, Emiatt az egész finnugor alapnyelv merő feltételezés.”*
- *„Közismert, hogy az MTA Történeti Etimológiai Szótárában (TESZ) nagyon sok az ismeretlen eredetű szó. Felmerül a kérdés, hogy a TESZ miért nem tesz kísérletet e szavak kapcsolatainak a régi kultúrnyelvekben, pl. sumérban, szanszkritban való felkutatására, vagy egyszerűen magyar eredetűnek elkönyvelésére, feltéve, ha azok valóban igazolhatóan magyar eredetűek?”*
- *„Alapvető grammatikai különbségek vannak a magyar és finnugor nyelvek között, pl. a finnugor nyelvek közül csak a magyar ismeri az igekötő-rendszert […] az általuk felsorolt uráli/finnugor nyelvekben (szamojéd, obi-ugor, magyar, permi, mordvin, cseremisz, finn, lapp): nem veszik észre, hogy ilyen táblázatokkal erős ellenérveket szolgáltatnak a finnugor nyelvrokonság ellen.”*

Hol és hogyan szokás támadni? [3]

- *„Hunfalvy Pál az 1851-ben amellett érvel, hogy magyar szógyököket nem lehet szóelemzéssel felderíteni. […] Eszerint egy bizonyos lexikai elem a magyarban csakis akkor szógyök, ha az a rokonnyelvben előfordul. Rokonnyelveket pedig csak úgy tudunk megállapítani, hogy ha közös szógyökökkel rendelkeznek, pedig a magyar nyelv rendszeréből következik az, hogy valamely elem szógyöknek minősül-e vagy sem. Emiatt a Hunfalvy-paradigmát logikai, azaz tudományos alapon a modern nyelvészet elutasítja. Mivel ez a paradigma (módszer) képezi a finnugrisztika alapparadigmáját, emiatt az egész paradigma tévúton jár. Ami nem fordul elő más finnugor nyelvekben, azt csak jövevényszóként kezeli.”*
- *„Nyilván a magyar lexikai gyökök a magyar szótárban keresendők és nem másutt. Czuczor Gergely és Fogarasi János szerint a magyar gyökök egyszótagú lexikai elemek, ragok és jelek nélkül. Erre az egyértelmű nyelvészeti elvre épül a Czuczor-Fogarasi szótár. További elv, hogy a magyar szógyökök nem állnak egyedül önmagukban, hanem rokoníthatók hasonló alakú és jelentésbeli gyökökkel. Ezek a szógyök-halmazok alkotják az ún. szóbokrokat.”*

A szógyökökről

Czuczor és Fogarasi szótára	MTA Történeti Etimológiai Szótár
kar (magyar szógyök)	kar (ótörök)
kar-ika (magyar képzés)	karika (?)
kar-ima (magyar képzés)	karima (szláv)
kar-ám (magyar képzés)	karám (ismeretlen eredetű)
ker (magyar szógyök)	ker (-)
ker-ek (magyar képzés)	kerek (?)
ker-ül (magyar képzés)	kerül (finnugor)
kér-eg (magyar képzés)	kéreg (?)
kor (magyar szógyök)	kor (török),
kor-ong (magyar képzés)	korong (szláv)
kor-c (magyar képzés)	korc (ó-francia)
kor-lát (magyar képzés)	korlát (ismeretlen)
kör (magyar szógyök)	kör (analógiával keletkezett)
kör-ny (magyar képzés)	körny (nyelvújításbeli)
kör-ül (magyar képzés)	körül (finnugor)
kur (magyar szógyök)	kur (-)
kur-kál (magyar képzés)	kurkál (bizonytalan eredetű)

Az „ alternatív nyelvelméletek” általában

- Egymással ellenkező elméletek (magyar–hun/szkíta/sumér/etruszk /maori/…): ki kellene hogy zárják egymást – ha viszont valamennyi rokon ☺, akkor minden nyelv a magyarból származna
- A szerzők a vizsgált nyelvet nem bírják, a nyelvészeti terminológiát nem használják, sok esetben egyszerűen csak nem ismerik
- Általában puszta szólistákban megadott szóhasonlításokat adnak, némi kísérő leírással
- A korabeli magyar kiejtést a maival azonosnak veszik
- A hasonlítás általában a szótárakból kiválogatott listák írásképének összevetésével indul, majd jelentésük vélt/valós hasonlóságát alapul véve a két szó közé mindig az adott helyzetnek épp megfelelő nyelvi „konverter” kerül
- A feltételezett hasonlóságoknál jóval nagyobb számban fellelhető eltérések egyáltalán nincsenek említve
- Általában semmilyen formában nincs tisztázva a nyelv esetleges történeti folyamatossága
- Zömében forrás és hivatkozás nélkül dolgoznak

Konklúzió

- A hivatalos és az „alternatív” álláspontok inkább elvből, mint tudományos okokból nem tudnak közeledni egymáshoz (analóg helyzetek: orvosok – vajákosok, természettudósok – az örökmozgó feltalálói, csillagászok – asztrológusok)
- Volna mire büszkének lennünk: magyar emberek alapozták meg az összehasonlító nyelvészetet
- Az ellenérvek egy része nem a tudomány területéről való (v.ö. Hunsdorfer–Hunfalvy, Budenz vs. Vámbéry)
- A társadalomtudományokban nincsenek örök dogmák, de ahhoz érvrendszer kell, hogy valami egészében kiváltson egy meglevő elméletet
- Amiben kérdőjelek vannak, az támadható: a finnugor elmélet is
- Az áltudományok támogatói: a könyvkiadói liberalizmus, a népművelés csökkenő hatása és egy vágy, ami ott alszik sokakban, hogy „nagyobbnak lenni, különbnek lenni jó…!”
- Napjaink veszélye: a politika területére átjátszott „szakterületi bizonyításkísérletek” mindig gyanúsak egy kicsit
- Hit, konzervativizmus, értékelvűség ≠ hiszékenység, …